

DE TOEKOMST VAN DE LANDBOUWHOGESCHOOL TUSSEN PROGNOSE EN UTOPIE

REDE

UITGESPROKEN TER GELEGENHEID VAN
DE 54ste DIES NATALIS
OP 9 MAART 1972
DOOR
PROF. DR. E. W. HOFSTEE

H. VEENMAN & ZONEN N.V. - WAGENINGEN

Mijnheer de Rector Magnificus, Dames en Heren,

Zelden heb ik zoveel moeite gehad om te besluiten een verzoek tot het houden van een voordracht al dan niet te aanvaarden, als toen ik door de Rector Magnificus werd uitgenodigd om vandaag voor U te spreken over de toekomst van de Landbouwhogeschool. Gebrek aan tijd was niet de werkelijke oorzaak van deze aarzeling, al zou ik mij daar gemakkelijk achter hebben kunnen verschuilen. Het gevoel dat het onderwerp niet voldoende in mijn belangstellings sfeer lag, zat mij zeker niet dwars. Integendeel, het vraagstuk van de toekomst van onze samenleving in het algemeen en dat van onze instellingen van wetenschappelijk onderwijs in het bijzonder, interesseert mij reeds jarenlang in hoge mate. De wezenlijke reden is, dat men juist als men zich enigszins met deze toekomstvragen heeft beziggehouden, weet hoe ongelooflijk moeilijk het is, juist nu - in het huidige tijdsgewricht, zou men, met toch eigenlijk een heel mooi beeld, één of twee generaties geleden nog hebben gezegd - een enigszins verantwoorde beschouwing over de toekomst te geven.

Laat ik voorop stellen, zonder thans in te gaan op mijn argumenten daarvoor, dat ik niet erg onder de invloed ben van de conclusies van het onderzoek van Meadows en zijn medewerkers voor de Club van Rome. Ik vind het niet moeilijk om over de toekomst te praten, omdat die misschien maar dertig jaar zou duren. Ik geloof niet in de ondergang van de wereld, al moet ik toegeven, dat wij ons thans een heel wat concreter en duidelijker beeld kunnen vormen van de wijze, waarop de mensheid zou kunnen ondergaan, dan onze voorouders, die 1000 jaar geleden met grote zorg vervuld waren over het eind van de wereld, dat zij na het verstrijken van het eerste millennium na de geboorte van Christus verwachtten. Er zijn voldoende andere redenen om het schouwen in de toekomst tot een hachelijke zaak te maken.

Er zijn in principe twee typen van toekomstbeelden, die de mens zich kan maken, de utopie, het wensbeeld en de één of andere vorm van prognose, een voortbouwen op een waargenomen ontwikkeling in het verleden. De utopie heeft in de westerse wereld lang in een slecht daglicht gestaan, mede door de niet geheel gerechtvaardigde wijze, waarop het Marxisme zich tegen zijn voorlopers heeft afgezet. Neemt men het woord in een niet te beperkte zin, dan verdient de utopie een rehabilitatie, omdat ze een wezenlijk element vormt van elk bewust toekomststreven. Ik kom daar nog op terug. De term prognose dient men eveneens niet eng te nemen. Men behoeft hierbij niet alleen te denken aan statistische vooruitberekening. Ook niet-kwantitatief voortbouwen op een waargenomen ontwikkeling kan een basis zijn voor een prognose.

In de laatste 15 jaar is het vooral de op een extrapolatie van statis-

tische gegevens berustende prognose van het aantal studenten geweest, die in de toekomst-beschouwingen over universiteit en hogeschool een belangrijke rol heeft gespeeld. Het is eigenlijk heel merkwaardig, dat men zich tot het midden der vijftiger jaren eigenlijk geen enkele systematische gedachte over de kwantitatieve ontwikkeling van het wetenschappelijk onderwijs heeft gevormd. De eerste prognose, die van het Centraal Bureau voor de Statistiek, waarin men tot de conclusie kwam, dat het aantal studenten wel eens zou kunnen verdubbelen, sloeg in als een bom, hoewel een enkele blik op de cijfers uit het verleden had kunnen leren, dat over een lange periode, met een vrij grote regelmaat, ééns in ongeveer 15 jaar het aantal studenten was verdubbeld. Het systeem, dat het C.B.S. volgde voor zijn prognose was in principe eenvoudig en had gezien de beschikbare gegevens ook reeds vroeger toepassing kunnen vinden. Op grond van het aantal geboorten, het te verwachten aantal sterfgevallen en enkele andere gegevens, laat zich vrij nauwkeurig berekenen hoeveel kinderen in een bepaald jaar de lagere school zullen verlaten. Door extrapolatie van de betreffende trend kan men een verwachting uitspreken omtrent het percentage van die kinderen, dat het V.W.O. (H.B.S. en Gymnasium) zal gaan zoeken, terwijl een vrij nauwkeurige schatting valt te geven van het aantal van die kinderen, dat het eindexamen zal halen. Doet men op grond van de waargenomen ontwikkeling dan weer een schatting van het percentage van de abiturienten van het V.W.O. dat zal gaan studeren, dan weet men het aantal eerstejaars studenten. Het te verwachten studieverloop van deze eerste-jaars kan men op grond van de gegevens uit het verleden ook weer schatten en zo kan men, als men dezelfde werkwijze voor een aantal jaarklassen voortzet een beeld van het totaal aantal studenten over een zekere periode in de toekomst verkrijgen. Wil men van een op een dergelijke wijze opgezette prognose van het aantal studenten in Nederland als geheel tot een schatting van het aantal studenten aan de Landbouwhogeschool komen, dan kan men gebruik maken van een wat merkwaardige en niet goed te verklaren regelmatigheid. Over een lange periode heeft Wageningen, zij het met wat schommelingen, steeds ongeveer 3 % van het totaal aantal studenten in Nederland getrokken. Sinds het C.B.S. er mee begon heeft men, in wezen volgens dezelfde methoden, zij het met enige verfijningen en met telkens weer aangepaste veronderstellingen aangaande de te verwachten ontwikkeling van de betreffende grootheden, een reeks van prognoses gemaakt. Vooral de Academische Raad heeft zich hiermee beziggehouden. Ook in Wageningen zelf hebben wij bij verschillende gelegenheden getracht ons een beeld te vormen van toekomstige studentenaantallen. Soms zijn aan deze prognoses van de ontwikkeling van het aantal studenten ook veronderstellingen toegevoegd over de plaatsingsmogelijkheden voor afgestudeerden. De statistische basis voor de laatstgenoemde schattingen was echter veel zwakker dan die voor de prognose van het aantal studen-

ten. In de praktijk is aan die ramingen van de maatschappelijke vraag naar afgestudeerden niet bijzonder veel aandacht besteed.

Ook degenen die niet regelmatig met deze prognoses van het aantal studenten en de consequenties daarvan te maken hebben gehad, weten wel zo ongeveer hoe het er mee is gegaan. Elke nieuwe prognose leverde weer een hogere raming op en elke raming bleek kort nadat ze gemaakt was al weer te zijn overtroffen. De hiervoor genoemde regel van een verdubbeling in 15 jaar, die tot in de vijftiger jaren ongeveer gold, ging voor de laatste 15 jaren niet meer op. In die periode is het aantal studenten ongeveer verviervoudigd. Wageningen had in 1956 ongeveer 800 studenten, nu hebben we er ongeveer 3200. Er is duidelijk een grote versnelling opgetreden in de ontwikkeling. Op zichzelf is dit achterlopen van prognoses niet zo'n ramp. Als men maar zorgt, dat men zijn ramingen voortdurend weer aanpast, blijft men niet al te ver achter. En bovendien men went aan voortdurende overschrijdingen en men houdt er rekening mee. Geconstateerd kan dan ook worden, dat in de afgelopen jaren de uitgevoerde prognoses een grote steun bij de bepaling van het begrotingsbeleid zijn geweest. Al te grote ongelukken zijn hierdoor voorkomen. Als er geen grotere moeilijkheden waren dan die naijlende prognoses van de aantallen studenten, zou ik me in het begin van mijn betoog niet zo zorgelijk hebben uitgelaten over de mogelijkheid iets zinnigs over de toekomst van de Landbouwhogeschool te zeggen. Die grotere moeilijkheden zijn er echter wel en ze zijn zodanig, dat we het soort prognoses dat we tot nu toe hebben gebruikt, wel zo ongeveer kunnen vergeten. Ze zullen ons niet veel helpen de toekomst, althans over een iets langere termijn, met enige zekerheid te overzien.

Ontwikkelingen die wel reeds lang gaande waren, maar slechts geleidelijk duidelijker werden, zullen de factoren, die tot nu toe de groei van het wetenschappelijk onderwijs grotendeels bepaalden, in de komende jaren steeds meer naar de achtergrond dringen. We kunnen niet langer volstaan met het bijstellen van onze prognoses. We zullen geheel nieuwe uitgangspunten moeten kiezen.

Ongeveer 5 jaar geleden heb ik er in een artikel op gewezen, dat in het jongste tijdvak een aantal ontwikkelingen in onze samenleving een zo snel tempo heeft aangenomen, dat zo'n tempo om zuiver fysieke redenen nog slechts gedurende een betrekkelijk korte tijd kan worden volgehouden. Naast andere voorbeelden noemde ik toen de stijging van de uitgaven voor het wetenschappelijk onderwijs. Ik haalde daarbij een berekening aan, die liet zien, dat bij een voortgang van de stijging van de uitgaven, zoals die sinds het begin van de zestiger jaren viel te constateren, binnen afzienbare tijd een zeer groot deel en tenslotte het geheel van het nationale inkomen door de uitgaven voor het wetenschappelijk onderwijs zou worden opgeëist. De conclusie lag voor de hand, nl. dat binnen korte jaren er een aanzienlijke vertraging in die stijging zou moeten optreden of deze zelfs geheel tot staan zou

moeten komen. Wanneer de spanningen tussen de expansie van het wetenschappelijk onderwijs en de beschikbare financiën te groot zouden worden, viel natuurlijk niet precies te zeggen. Dit jaar is dan de klap gevallen en de besturen van alle universiteiten en hogescholen zitten dagelijks te worstelen met het probleem hoe ze ondanks de bezuiniging de zaak redelijk gaande kunnen houden. Het is m.i. een illusie, dat we hier met een tijdelijke situatie te doen hebben. Indien alleen de kosten voor wetenschappelijk onderwijs de neiging zouden hebben vertoond relatief aanzienlijk sneller te groeien dan het totale nationale inkomen of het totale overheidsbudget dan zou het probleem - althans voorlopig - minder groot zijn. Er zijn echter verschillende andere uitgavenposten die eveneens de tendentie hebben relatief zeer sterk te stijgen. Het was dan ook reeds lang te voorzien, dat het voor de overheid steeds moeilijker zou worden om aan alle verwachtingen die men door het beleid in het verleden had gewekt, te blijven voldoen. Het wordt thans duidelijk zichtbaar dat men met de totale rijksbegroting in zeer grote structurele moeilijkheden is geraakt waarvan het eind voorlopig niet is te zien. Natuurlijk spreekt de politiek een woordje mee, zowel wat betreft de hoogte van de belastingen, die men meent te moeten opleggen, als t.a.v. de wijze waarop men de beschikbare middelen wil verdelen. Theoretisch zou het wel mogelijk zijn geweest de financiële ingreep in het wetenschappelijk onderwijs nog enige tijd uit te stellen. Ongeacht ook de politieke constellatie zou deze echter binnen afzienbare tijd toch gekomen zijn.

Wel dient hierbij te worden opgemerkt, dat in het geheel van het overheidsbudget het wetenschappelijk onderwijs een zwakke positie inneemt. In de eerste plaats bestaat er geen enkele wettelijke regeling met betrekking tot de hoogte van de uitgaven die het Rijk voor het wetenschappelijk onderwijs moet doen, dit in tegenstelling tot verschillende andere snelgroeiende uitgavenposten als b.v. het grootste deel van het overige onderwijs en een aantal sociale voorzieningen. In de tweede plaats ligt het wetenschappelijk onderwijs politiek slecht, zowel in de publieke opinie als bij een groot deel van de volksvertegenwoordiging.

Om prof. Wiegersma, de waarnemend rector van de Universiteit van Amsterdam, te citeren: 'Buiten de eigen kring is er nauwelijks een welwillend gehoor te vinden voor de bezwaren die tegen de begrotingsbeperking worden ingebracht. Integendeel blijkt zeer algemeen de opvatting te heersen, dat het aan de universiteit best wat minder ruim kan' 1). Vergeleken bv. met de volkshuisvesting of de gezondheidszorg is de sympathie voor het wetenschappelijk onderwijs gering. Doorslaggevend lijkt me dit echter niet. Ook met een beter imago zou de universiteit in moeilijkheden zijn gekomen.

We krijgen nu dan met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een studentenstop als in bepaalde studierichtingen de aanwezige onderwijs capaciteit wordt overschreden. Over capaciteits-

grenzen kan men van mening verschillen en niemand kan volhouden, dat aan de doelmatigheid van de werkwijze van universiteit en hogeschool niets te verbeteren zou zijn. In de praktijk echter voert men nieuwe organisatievormen om technische en menselijke redenen niet van de ene dag op de andere in. Maar het lijdt bovendien m.i. geen twijfel, dat ook bij de beste organisatie een blijvende aanwas van het aantal studenten, zoals in de laatste jaren heeft plaatsgevonden, niet zou kunnen worden verwerkt, zonder op allerlei punten aanzienlijke investeringen te doen en het aantal personeelsleden aanzienlijk uit te breiden. Als b.v. Wageningen, zoals men thans veronderstelt, voor het volgende studiejaar zou moeten rekenen op een aanbod van 900 of 1000 eerste-jaars, dan zou onder de huidige omstandigheden daarvoor redelijkerwijs geen plaats kunnen worden gevonden. Het lijkt me dan ook van te groot optimisme getuigen wanneer men gelooft, dat deze studentenstop zich tot enige studierichtingen zou kunnen beperken. Als een rubberbal te hard is opgeblazen en bobbels gaat vertonen, kan men die bobbels met de hand wel proberen weg te drukken, maar dan komen er op een andere plaats nieuwe.

Vermoedelijk zal de studentenstop zich als een prairiebrand uitbreiden. Het lijkt ook niet waarschijnlijk, dat bij een voortzetting van de trend van het aanbod van abituriënten van het V.W.O. deze stop een zaak van korte duur zal zijn. Men mag met name niet verwachten, dat binnen enige jaren door herstructurering en betere planning van het wetenschappelijk onderwijs, of van het tertiaire (nu 'hoger') onderwijs als geheel, het probleem van de opnamecapaciteit van de universiteiten en hogescholen zou kunnen worden opgelost. Indien de voorkeuren van genoemde abituriënten blijven zoals ze nu zijn, lijkt het uitgesloten, dat men zonder opzettelijke beperking van de toelating het evenwicht kan handhaven. Zoals uit de kortgeleden gepubliceerde stukken blijkt, mag men van de herstructurering van het W.O. als zodanig, als een enigszins redelijk aantal assistent-onderzoekers wordt aangesteld, geen verlichting van het onderwijsbudget verwachten 2). Een verruiming van de plaatsingsmogelijkheden bij het H.B.O. zal de druk op de universiteit nauwelijks doen verminderen en een versterking van de druk in de omgekeerde richting is niet onwaarschijnlijk. Er zijn inderdaad een aantal ingeschrevenen aan de universiteit die liever hoger beroepsonderwijs zouden hebben gevolgd, maar daar geen plaats konden vinden. Men dient dit aantal echter niet te overschatten. Het aantal, dat ondanks de huidige dwaze regelingen hieromtrent van het H.B.O. overgaat naar wetenschappelijk onderwijs is vermoedelijk vele malen groter. De aandacht om via het H.B.O. de universiteit te bereiken is sterk. Wie zich daarvan wil overtuigen leze slechts de in de laatste tijd verschenen rapporten van de verschillende commissies die zich bezighouden met de aansluiting tussen het Hoger Beroepsonderwijs en het Wetenschappelijk Onderwijs. Het ligt blijkbaar niet in de bedoeling van de betrokken bewindslie-

den om in belangrijke mate aan deze aandrang toe te geven. De weg echter die men wil kiezen om een (beperkte) doorstroming van H.B.O. naar W.O. mogelijk te maken, kan het in de praktijk wel eens bijzonder moeilijk maken hieraan weerstand te bieden 3). Al met al is er weinig reden om te verwachten, dat de herstructurering de spanning tussen de behoeften van de universiteiten en de beschikbare middelen zal wegnemen.

Zo stuit dus een verdere ontwikkeling van het wetenschappelijk onderwijs in Nederland, op de wijze zoals we die in de afgelopen periode hebben gekend, tegen een budgettair plafond en we moeten er m.i. van uitgaan dat de moeilijkheden niet van conjuncturele maar van structurele aard zijn. Hier helpen geen Posthumus en geen Mac Kinsey wezenlijk iets aan, welke waarde men verder dan ook aan de met hun naam aangeduide plannen mag toekennen 4). Dat wij in Nederland misschien wel wat vroeg en bijzonder hard tegen dit plafond zijn gestoten, kan vermoedelijk mede zijn verklaring vinden in het feit, dat het wetenschappelijk onderwijs in Nederland relatief duur is.

Men mene echter niet, dat wanneer deze financiële moeilijkheden er niet zouden zijn of zouden kunnen worden opgelost, de hemel voor ons wetenschappelijk onderwijs helder zou zijn. Er is een ander plafond, dat we vermoedelijk binnenkort zullen bereiken, zo het hier en daar al niet bereikt is, nl. dat van de plaatsingsmogelijkheden van academici in de maatschappij. Kortgeleden kon men in de krant een beschouwing lezen over het universitair onderwijs in Zweden 5). Daar is het aantal studenten, dat tot ongeveer 120.000 was opgelopen, het laatste jaar met ongeveer 10.000 gedaald. De reden is het ontbreken van aan de opleiding adequate plaatsingsmogelijkheden in de samenleving. Hoewel een vergelijking van het aantal studenten in verschillende landen altijd bijzonder moeilijk is, mag misschien worden aangenomen dat Zweden op ons, wat betreft de toename van het aantal studenten, iets voorlag, maar vermoedelijk niet meer dan enige jaren.

Een duidelijke voorstelling van de situatie, waarin wij ons in Nederland, wat dit betreft, op het ogenblik bevinden, gaf Rietema in één van de laatste nummers van Universiteit en Hogeschool 6). Hij maakte een raming van het mogelijke aantal academici in effectieve beroepsuitoefening in de toekomst voor verschillende groepen van activiteiten per 250.000 inwoners, een aantal dus ongeveer 10 maal zo groot als dat van Wageningen. Deze raming van Rietema is zeer royaal en ligt ver boven de huidige werkelijkheid, zoals hij zelf ook opmerkt. Het is de moeite waard om de cijfers van Rietema toe te passen op Wageningen om het beeld wat concreter te maken. Wanneer men de stafleden van de L.H., de medewerkers van de instituten en de leraren buiten beschouwing laat, omdat zij door Rietema in afzonderlijke rubrieken zijn ondergebracht, dan zou, volgens zijn raming, Wageningen straks bv. beschikken over 25 theologen, 25 sociologen, 25 politicologen, 25

economen, 59 medici en 25 tandartsen. Hierbij is dan aangenomen, dat in een stad als Wageningen de behoefte aan academici buiten L.H. en instituten ongeveer op het landelijke gemiddelde zal liggen. Het is duidelijk dat, ook voor de toekomst, zijn aantallen onwaarschijnlijk hoog liggen. Verder neemt hij dan nog aan dat een aantal gelijk aan 20 % van het aantal afgestudeerden dat in ons land emplooi vindt, zal gaan werken in de ontwikkelingsgebieden. Hij berekent dan, uitgaande van het voorgaande, hoeveel eerste-j aars nodig zouden zijn om in het op deze wijze geraamde aantal academici voor de toekomst te voorzien en komt dan tot 18.500, een aantal dat in 1971 ongeveer werd bereikt.

De conclusie lijkt voor de hand te liggen. We gaan snel naar een situatie toe, waarin er een structureel overschot van academici zal bestaan. Ik aarzel wel om dit te zeggen. Toen ik zelf in 1933 afstudeerde, leek de toestand voor academici hopeloos. Men was algemeen overtuigd dat er veel te veel waren en dat ze nooit allen een plaats zouden vinden. Er waren toen ongeveer 12.000 studenten en de zorgen van toen lijken nu bijna komisch. Zijn we nu niet weer bezig om ons zorgen te maken over een probleem, dat na enige jaren van zeer tijdelijke aard zal blijken te zijn geweest? Ik meen toch, dat dit niet het geval is. Juist het enorme verschil tussen de verhoudingen in de dertiger jaren en nu houdt in, dat een vergelijking met toen nauwelijks enige zin heeft. Aan de maatschappelijke waarde van de universitaire opleiding is ergens een grens. Universiteit en hogeschool zijn geen instellingen voor algemene vorming, al schijnen sommigen dit altijd nog te geloven. Ze hebben als zodanig altijd ook wel enigszins gefungeerd maar niet zo erg best en ze doen dit nu, ondanks alle pogingen in die richting, slechter dan ooit. Als men instellingen voor hogere (tertiaire) algemene vorming zou willen creëren - en dit heeft misschien wel zijn - dan is hiervoor iets heel anders, veel beters en ook veel goedkopers denkbaar. Het wetenschappelijk onderwijs is nog steeds maar ten dele eigenlijk beroepsonderwijs, maar het dient in feite wel om mensen voor te bereiden voor een groep van specifieke functies in onze maatschappij. Die maatschappij is bereid gebleken voor die voorbereiding veel geld uit te geven. Het is al weer enige jaren geleden, dat men berekende, dat elke afgestudeerde Wageningse ingenieur de gemeenschap ongeveer f 200.000,- kostte. Bovendien is die maatschappij dan bereid om aan deze afgestudeerden een inkomen te betalen dat op zijn minst enige malen hoger is dan dat van de laagstbetaalden. De uitbreiding van het aantal functies voor academici bereikt een grens als de offers, die de samenleving zich moet getroosten voor de bijdrage die zij leveren aan het materiële en immateriële welzijn van die samenleving, de uitoefening van andere als noodzakelijk beschouwde functies - en de daarvoor als redelijk beschouwde beloning - in de weg gaan staan. Natuurlijk is die grens verlegbaar. De technische ontwikkeling, de enorme expansie van het secundair onderwijs, de gegroeide aandacht voor de sociale en economische problematiek, de verbeterde gezond-

heidszorg en niet te vergeten de groei van het wetenschappelijk onderwijs zelf, hebben in de achter ons liggende periode een zeer sterke absolute en relatieve groei van de behoefte aan academici veroorzaakt. Maar juist de snelheid van de groei brengt het einde nabij. Het heeft weinig zin te speculeren op de mogelijkheid dat academici de plaatsen zouden kunnen gaan innemen, die thans door mensen met een H.B.O.- of dienovereenkomstige opleiding worden bezet. Het totale niet-universitaire tertiaire onderwijs is in ons land thans al zeer omvangrijk en het lijkt waarschijnlijk dat vanuit het H.A.V.O. in de komende jaren de drang naar dit onderwijs nog aanzienlijk zal toenemen. Het is de vraag of niet hierdoor reeds een overschot van aanbod voor de betreffende functies zal ontstaan. Bovendien, de maatschappelijke zin van een verder penetreren van academici in functies waarvoor de beroepskwalificatie die het niet-universitaire tertiaire onderwijs kan geven, voldoende is, ontbreekt. Vindt men, dat degenen die thans de plaatsen in kwestie innemen, voor hun persoonlijke ontplooiing, de mogelijkheid tot een ruimere algemene vorming moet worden geboden, dan zijn daarvoor, zoals zojuist reeds werd opgemerkt, betere oplossingen denkbaar dan de slechte en dure weg via universiteit en hogeschool.

De nogal eens gehoorde opmerking, dat er nog zo eindeloos veel valt te onderzoeken en dat er nog zo veel wetenschappelijke kennis ontbreekt die onze samenleving ten goede zou kunnen komen, snijdt als argument voor een verdere toestroming van studenten naar onze universiteiten weinig hout. Ondanks de enorme groei van de universiteiten heeft dit argument sedert b.v. de dertiger jaren nog niets van kracht ingeboet en als iedereen naar de universiteit ging zou het nog even waar zijn. Vanuit dit gezichtspunt gezien is de theoretische behoefte eindeloos. Het gaat echter om een zinvolle verhouding tussen het aantal academisch gevormden en de overige beroepsbeoefenaars. Stelt men het huidige aantal eerste-jaarsstudenten naast het totaal aantal beroepsbeoefenaars dat uit de betreffende jaarklasse zal voortkomen, dan kan men zich moeilijk anders voorstellen dan dat het ogenblik van het afbuigen van de sterke groeicurve van het aantal academici wel ongeveer is gekomen. Niet voor alle studierichtingen zal de grens natuurlijk op hetzelfde ogenblik worden bereikt, maar voor geen van alle lijkt deze ver af 7).

Men kan niet ontkennen, dat het te voorzien was, dat de groei van het wetenschappelijk onderwijs op een bepaald ogenblik tegen grenzen zou stuiten, die nauwelijks zouden zijn te doorbreken. Al kan men niet zeggen, dat men zich hiervan in het geheel niet bewust is geweest, door allerlei oorzaken heeft dit bewustzijn maar in geringe mate in het hogere en lagere beleid doorgewerkt. We staan in ieder geval nu voor de situatie dat vrij plotseling de problemen samenhangende met het bereiken van die grenzen op ons afkomen. Dit zal in de komende jaren grote onzekerheid, veel verwarring en onplezierige gevolgen voor veel betrokkenen met zich meebrengen. Ondanks de vele op stapel

staande plannen ontbreekt nog een duidelijk beeld van een mogelijke oplossing. Deze oplossing zal ongetwijfeld nog worden vertraagd omdat velen, misschien onbewust, bij hun denken over het tertiaire onderwijs nog blijven uitgaan van vrijwel onbeperkte mogelijkheden voor een verdere groei en deze ook als een ideaal zien.

Het is nauwelijks nodig te zeggen, dat met het voorgaande de vele onzekerheden die het wetenschappelijk onderwijs op zijn weg vindt, nog maar zeer ten dele zijn geschetst. Veel sterker zelfs spreken op het ogenblik voor de meeste betrokkenen waarschijnlijk de onzekerheden met betrekking tot de interne verhoudingen binnen universiteit en hogeschool, de verhouding van groep tot groep en van de individuen binnen die groepen. Het is bijzonder moeilijk om zich een enigszins volledig beeld te verschaffen van de huidige situatie, mede omdat er na de grote uitbarstingen van enige jaren geleden een merkwaardige neiging is ontstaan om over de verhoudingen binnen eigen instituut of studierichting naar buiten zoveel mogelijk te zwijgen. Er rust zelfs haast een zeker taboe op het onderwerp. Inlichtingen komen grotendeels uit allerlei toevallige en informele bronnen. Men zou echter zeker aan de waarheid tekort doen door te ontkennen dat de toestand binnen het wetenschappelijk onderwijs op het ogenblik over het algemeen gesproken ronduit onbevredigend is. Weinigen voelen zich in de huidige situatie gelukkig en velen doodongelukkig. Ongetwijfeld bestaan er grote verschillen. Er zijn hoogleraren, die zeggen binnen hun instituut en in de verhouding tot hun studenten geen wezenlijke verschillen met de toestand van tien jaar geleden te kunnen ontdekken. Aan de andere kant zijn er sub-faculteiten waar men toestanden aantreft, die men met allerlei adjectieven kan omschrijven, maar waarvan men misschien het beste kan zeggen, dat ze tien jaar geleden voor iedereen onvoorstelbaar waren. Diepe gevoelens van frustratie komen niet alleen onder studenten voor, maar in alle geledingen. Het heeft weinig zin om ons hier uitvoerig in een beschrijving van allerlei bestaande moeilijkheden te verdiepen. Het lijkt echter niet overdreven te constateren dat, althans in belangrijke delen van het wetenschappelijk onderwijs, toestanden zijn gegroeid, die voor geen van de betrokken groepen op de lange duur redelijk houdbaar zijn. De wet Veringa, de W.U.B., heeft de gevoelens van onbehagen enigszins gekanaliseerd, niet wezenlijk verzwaakt. Vraagt men zich af wat de oorzaken zijn van de bestaande situatie, dan kan men zeker constateren dat de zeer snelle groei van het wetenschappelijk onderwijs hier veel mee heeft te maken. Materieel en wat de omvang van het personeel betreft, mogen we het in de afgelopen periode nog wel zo ongeveer gerooid hebben, er is anderzijds geen twijfel aan, dat we menselijk, sociaal en organisatorisch niet in staat zijn geweest verhoudingen te scheppen waarin de enorme stromen studenten en personeel op de juiste wijze konden functioneren. Er zijn begrijpelijke, maar daarom niet minder fatale fouten gemaakt.

Niemand zal echter ontkennen, dat de gang van zaken ook te maken

heeft met de problemen, die zich in onze maatschappij als geheel voordoen. De verwarring, de onzekerheid en het gebrek aan een duidelijk zicht op de toekomst zijn zo groot, dat ook bij perfecte interne verhoudingen, de universiteit hierdoor in hoge mate zou worden beïnvloed. Voorlopig is nog geen einde aan deze situatie te zien en de universiteit zal daarvan de gevolgen blijven ondervinden. Een duidelijk en voor alle betrokkenen redelijk aanvaardbaar beleid zal hierdoor moeilijk kunnen worden gevonden. Niet alleen een voorspelling omtrent de duur van deze onzekere toestand, maar ook omtrent de richting waarin de oplossing zal tenderen, valt niet te geven. Vrijwel alle waarden en normen in onze maatschappij liggen thans open, zijn aan discussie onderhevig en schijnen zich min of meer diepgaand te wijzigen. In welke richting de wijzigingen zullen gaan, is onduidelijk. Voor de meest uiteenlopende meningen over de toekomst van onze samenleving kunnen, op grond van hetgeen zich thans voordoet, argumenten worden gevonden, maar met hetzelfde gemak kunnen tegenargumenten worden aangevoerd. Slechts zij die geloven, kunnen menen te weten waar we naar toe gaan.

Misschien zult u zich afvragen of we nu niet juist sociologen hebben om ons enig begrip te verschaffen van de toekomst die voor ons ligt, van de richting die wij uitgaan. Als u dat denkt, dan ben ik het aan de ene kant met u eens, maar aan de andere kant moet ik u teleurstellen. Inderdaad zou de sociologie, als zij zich theoretisch en in haar research meer op het probleem van de te verwachten toekomstige ontwikkeling had geconcentreerd, heel wat meer over die toekomst kunnen zeggen. Eerlijk gezegd, geneer ik mij er als socioloog voor, dat er niet meer is gebeurd. Hiervoor zijn wel redenen aan te wijzen die mede liggen in de aard van de in de laatste tientallen jaren bovendrijvende richting in de sociologie, maar daar verandert het feit niet door. Ik hoop, dat in dit opzicht de toestand in de naaste toekomst beter zal worden en er zijn wel redenen voor om dit te verwachten. Heeft dus de sociologie in belangrijke mate verstek laten gaan, van meer essentiële betekenis is, dat zij *als wetenschap*, ook al had ze alle door haar te verwerven kennis en inzicht tot haar beschikking, juist nu, om zuiver theoretische redenen, belangrijke elementen van de toekomst niet zou kunnen voorspellen. De sociologie, nogmaals als wetenschap, heeft geen ander middel om in de toekomst te schouwen dan de prognose. Deze prognose kan, als het goed is, heel wat meer zijn dan het doortrekken van lijntjes en zou ons veel wat van belang is kunnen vertellen. Er zijn echter essentiële zaken, waarin ze nooit zekerheden kan geven, maar op zijn hoogst op alternatieve mogelijkheden kan wijzen. Er blijft een aanzienlijke vrijheidsmarge over die de prognose niet kan opvullen. Deze vrijheidsmarge is het geringst in een stabiele samenleving en het grootst wanneer in de samenleving alles open ligt en deze zich in een kritische situatie bevindt, zoals thans het geval is. Ik zal op het ogenblik niet trachten uitvoerig toe te lichten, waarop ik deze laatste uitspraak ba-

seer. U wilt misschien wel van mij aannemen, dat ik ze op goede gronden meen te kunnen doen en misschien klinkt ze u toch ook niet zo onwaarschijnlijk in de oren.

Zo staan we dus aan alle kanten voor onzekerheden. Een haast onvermijdelijk lijkend plotseling afbuigen van de groei van het aantal studenten en van de groei van de beschikbare middelen, dat ons in geheel nieuwe verhoudingen plaatst, een dreigende stagnatie van de plaatsingsmogelijkheden van onze afgestudeerden, interne verhoudingen die verlamdend werken en dat alles in een maatschappelijke situatie, die geen enkel duidelijk richtpunt schijnt te geven. Moeten we het er bij laten dit te constateren en verder maar gelaten afwachten, wat de toekomst over ons wil laten komen? Het zou geen erg bevreemdende conclusie zijn, maar wat belangrijker is, ze is m.i. niet juist.

Wat een dergelijke conclusie zou miskennen, is dat de universiteit niet alleen product - sommigen zullen misschien zeggen slachtoffer - van de maatschappij is, maar ook in belangrijke mate mede-schepper van deze maatschappij en daarmee ook van haar eigen toekomst. Men spreekt behalve van een vermaatschappelijking van de wetenschap van een verwetenschappelijking van onze maatschappij. Deze verwetenschappelijking van de maatschappij is een feit en zal dit in de toekomst nog in meerdere mate zijn, hoe men zich de toekomstige maatschappij ook voorstelt en langs welke banen men zich die werking van de wetenschap op de maatschappij ook geleid denkt. Hiermee is de sleutelpositie van de universiteit in onze maatschappij bepaald. Natuurlijk beheerst de universiteit de wetenschap niet volledig. Maar vanuit de universiteit wordt die wetenschap steeds weer opnieuw gegeneerd. Vanzelfsprekend zal de wetenschap en daarmee de universiteit, reageren op behoeften en impulsen, die uit de samenleving tot haar komen, maar zij kan grotendeels alleen maar zelf bepalen hoe die behoeften worden bevredigd en hoe die impulsen worden verwerkt. Dit betekent echter ook dat de universiteit in belangrijke mate is wat wat ze zelf wil zijn en in feite eveneens, dat de universiteit, wil zij haar functie in de maatschappij op de juiste wijze vervullen, moet weten wat zij wil. En misschien is het feit, dat de universiteit op het ogenblik niet werkelijk weet wat ze wil zijn, wel het meest essentiële probleem waarvoor we staan en een probleem, dat we in de eerste plaats zelf zullen moeten oplossen.

En hiermee ben ik dan terug op hetgeen ik in het begin heb gezegd over de utopie als wensbeeld en later over de ontoereikendheid van de prognose als toekomstbeeld. Ik sprak over de vrijheidsmarge, die de prognose steeds openlaat, omdat zij slechts min of meer duidelijk de randvoorwaarden kan aangeven, waartussen het toekomstspel zich zal afspelen. Het opvullen van de ruimte, die binnen die randvoorwaarden overblijft, kan men overlaten aan het onbeheerste toeval, maar men kan deze ook individueel en collectief opvullen met een wensbeeld, met een utopie en daarmee zelf aan die toekomst mede richting geven

Men kan in plaats van utopie ook termen gebruiken als politieke wil ideologie of iets dergelijks, maar men gebruikt dan beladen woorden, die naar mijn mening bovendien deze toekomstwil in zijn waarde en betekenis beperken.

Een utopie is niet slechts een intellectuele constructie, zij dient de overtuiging in te houden, dat men door de gedachte richting te volgen op de goede weg is. Hiervoor merkte ik op dat slechts zij die geloven kunnen menen te weten waar wij naar toe gaan. Men kan dit ook omkeren, door te zeggen, dat als men weet waar men naar toe wil, dit een geloof inhoudt. Dat geloof in zaken als waarom het hier gaat, zeker geen krampachtig zich vastklemmen aan een eng dogma kan betekenen, is duidelijk. Een toekomstdoel nastreven zonder een vertrouwen, dat niet alleen berust op het bewijsbare, lijkt echter wel een onmogelijkheid.

Toch kan ik mij voorstellen, dat velen onder U zich wat onwennig voelen bij het gebruiken van de termen utopie en geloof in verband met de universiteit, dat wil dus zeggen in verband met de wetenschap. Het is waar, dat zij die de universiteit in haar grootse vlucht in de 19de eeuw en het begin van de 20e eeuw hebben gedragen, grotendeels het gebruik van deze woorden in verband met hun streven zouden hebben verafschuwd.

Dit neemt niet weg - en in zekere zin is deze vermoede afschuw hiervan slechts een teken - dat deze oude universiteit zeer duidelijk vanuit een bepaald wensbeeld heeft geleefd en van een sterk vertrouwen in de juistheid hiervan vervuld is geweest. Dat heeft degenen die haar hebben opgebouwd de kracht gegeven om te presteren wat zij hebben gedaan en heeft sommigen van hen gemaakt tot die bezielde en bezielende leermeesters, die naar het lijkt nu niet meer willen groeien. Ze heeft geleefd uit een geloof, dat de wereld heeft veranderd. Deze oude universiteit echter, zoals velen onder ons die nog hebben gekend, gaat met haar wensbeeld onder. Achteraf gezien waren de tekenen van beginnend verval in de dertiger jaren reeds aanwezig, ook al scheen ze in de eerste tijd na de oorlog, als zoveel in deze restauratieperiode, een nieuwe bloei te beleven. Het oude wensbeeld gaat niet onder omdat het niet goed was, maar omdat het zijn tijd heeft gehad. Wat eens goed werkte, doet het thans niet meer of nog slechts ten dele. Het geloof in veel van de waarden, waarop de oude universiteit en de wetenschap, waaraan zij het aanzijn gaf, waren gebaseerd, is afgebrokkeld. Ons er aan blijven vastklampen, geeft geen oplossing en we weten nu zelfs, dat dit grote gevaren in kan houden.

Het is onze taak en de taak van degenen die na ons komen, om een nieuwe universiteit met een nieuw wensbeeld op te bouwen. Van het oude gebouw kunnen we misschien brokstukken gebruiken maar alleen een beetje verbouwen helpt niet. Zonder een nieuw, richtinggevend wensbeeld dat door de betrokkenen min of meer algemeen wordt aanvaard en door een ieder in zijn werk op zijn eigen wijze wordt geïn-

terpreteerd, zal de universiteit niet redelijk kunnen functioneren, intern niet en extern niet. Dit nieuwe wensbeeld lijkt nog niet in zicht en het zal ook niet als vanzelf komen opdoemen. Analogieën hebben nooit zo erg veel zin, maar men zal zich moeten voorstellen, dat een geestelijke heroriëntatie zal moeten plaats vinden, als in de tweede helft van de 18de eeuw. Dat zou tot een nieuw gericht denken en willen moeten leiden, dat velen zeker niet direct zouden kunnen volgen, maar dat uiteindelijk toch een lange tijd werken en streven van de betrokkenen, naar eigen gevoel, een duidelijke zin zou geven. Het nut van deze analogie kan zijn, dat ze ons kan leren, dat een bevredigende toekomst ons niet in de schoot zal worden geworpen en dat hard en vaak bitter werk nodig zal zijn om die toekomst werkelijk door een duidelijk wensbeeld inplaats van door het onbeheerste toeval te laten leiden.

Zijn we zo langzamerhand niet heel ver van Wageningen, dat stipje in de universitaire wereld afgedwaald? Ik meen van niet. Het voorgaande zou niet zo zijn gesteld, wanneer mij niet voortdurend de gedachte aan een toekomstbeeld voor Wageningen voor ogen had gezwefd. Als mijn betoog zin heeft, heeft het die zeker ook voor Wageningen. Ook Wageningen heeft zijn taak in de ontwikkeling van een wensbeeld voor de toekomst van de universiteit. Het zal zijn eigen verbijzondering van dit beeld moeten vormen, terwille van zijn eigen bijzondere taak en het zal mee moeten werken aan de ontwikkeling van het algemeen beeld. Ik meen zelfs dat het daaraan nog wel iets meer zou kunnen leveren dan zijn evenredig aandeel.

Het lijkt mij niet te gewaagd te veronderstellen, dat Wageningen wat gemakkelijker ligt op de weg naar de toekomst voor het wetenschappelijk onderwijs dan vele andere instellingen, al onderschat ik geen ogenblik de verwarring en de moeilijkheden waarvan het ook zijn deel heeft en de tekortkomingen die het vertoont. Als er één ding is dat zeker lijkt in de toekomst van de wetenschap en daarmee van het wetenschappelijk onderwijs, dan lijkt het mij wel de verdere vermaatschappelijking van die wetenschap, het zich direkter richten van de wetenschap op mens en samenleving, op hun behoeften en hun noden. Wageningers zullen het daarmee gemakkelijker hebben dan vele beoefenaars van de wetenschap aan de universiteiten en ook dan vele beoefenaars van de pure techniek. Wageningen heeft altijd relatief dicht bij die mens en zijn samenleving gestaan en dat is dunkt me, ondanks de duidelijke ontwikkeling aan de Landbouwhogeschool van een sterk op toepassing georiënteerd onderwijs en onderzoek naar een meer gericht-fundamentele benadering, in de periode na de oorlog niet wezenlijk veranderd. Ik meen ook, dat we met de geleidelijke verbreding van de Landbouwhogeschool, die in de loop der jaren heeft plaatsgevonden, een voor de toekomst gelukkige richting zijn ingeslagen. Waar Wageningen nu al een aantal jaren, achteraf gezien heel

duidelijk, naar toegroeit is naar een instelling, waar de relatie mens-milieu in de brede zin in het centrum van de belangstelling staat. Wat ook de toekomst mag zijn en hoe onze maatschappij ook mag veranderen, men kan er nauwelijks aan twifelen, dat een instelling die hierin haar taak zoekt, een duidelijke functie in de samenleving heeft. Het denken over het nieuwe wensbeeld voor het wetenschappelijk onderwijs vindt in deze situatie een gunstig uitgangspunt, ook al zou ik allerminst willen suggereren, dat wij het hier al wel zo ongeveer zouden zien.

Een tweede gunstig aspect van de situatie in Wageningen acht ik de structuur van onze hogeschool. Wij hebben ongeveer 25 studierichtingen en zo'n 70 vakgroepen. Sommigen vinden dit nogal veel. Ik wil over een paar vakgroepen meer of minder niet twisten, maar laten we zielsdankbaar zijn, dat onze structuur was zoals ze is. Onze kleine eenheden hebben ons veel ellende bespaard. Ik ben niet geneigd om de menselijke verhoudingen aan de Landbouwhogeschool te idealiseren. Fricities, spanningen en conflicten zijn er vele en optimaal is onze structuur zeker ook niet. Maar het kan veel erger, zoals voorbeelden elders laten zien. Ook dit maakt het werken aan een nieuw wensbeeld hier gemakkelijker. Niet dat ik meen dat zo'n wensbeeld als een kasplantje binnen een z.g. harmoniemodel zou kunnen groeien. Reële tegenstellingen en verschillen van mening moet men niet met een schijn van eensgezindheid overpleisteren. Ze kunnen zelfs vruchtbaar werken bij het vinden van een voor allen aanvaardbaar uitgangspunt. Maar niemand is gebaat bij conflicten, misverstand en irritatie, die alleen maar voortkomen uit gebrek aan communicatie, dat een werkelijk kennen van eikaars gevoelens en denkbeelden verhindert.

Wij hebben dus een kans om onze bijdrage tot de groei van het nieuwe wensbeeld te leveren en ik hoop, dat we het zullen doen. Het zou me spijten als U een tegenstelling ziet tussen het eerste en het tweede gedeelte van mijn betoog. Het is niet zo, dat ik in het eerste deel allerlei moeilijkheden heb geschetst om in het tweede deel op de idealistische toer te gaan. Het ontwikkelen van een nieuw wensbeeld is niet een wat vrijblijvend dromen over een toekomstideetje. Het is een bittere noodzaak. Het gaat om ons dagelijks bestaan en de zin van ons werk. Een statische maatschappij kan zich misschien permitteren te leven zonder een duidelijk en bewust toekomstbeeld. Voor een dynamische maatschappij, als de onze, betekent dat het zich kandidaat stellen voor de chaos. Wel wil ik opmerken dat de ernst van het streven naar het nieuwe wensbeeld niet betekent dat dit wensbeeld zelf een harnas is dat we ons moeten aanleggen een gewicht dat loodzwaar op ons plichtsbef zal drukken. Integendeel, als het geen vreugde zou geven, deugt het niet. Het mag ook best ook eens wat uitspringen boven de werkelijkheid, buiten de randvoorwaarden, die door de prognose worden gesteld, als het maar soepel genoeg is om ook binnen die randvoorwaarden te kunnen werken. Het wensbeeld mag geen wens-

droom worden, maar ligt ook niet vastgenageld aan cijfers en curven.

Doormijmeren over het spel tussen prognose en utopie, tussen randvoorwaarden en wensbeeld, die samen het toekomstbeeld maken, zou ons toch nog poëtisch kunnen stemmen. Het wordt misschien dus tijd om te stoppen. Ik hoop, dat de Landbouwhogeschool dit spel zal spelen en goed zal spelen.

AANTEKENINGEN

1. N.R.C.-Handelsblad 10-1-1972.

2. Uit de krantenberichten over de nota 'Op weg naar hoger onderwijs nieuwe stijl' en de daaraan toegevoegde stukken, is onvoldoende naar voren gekomen, dat de bezuinigingen die zouden zijn te bereiken als herstructurering van het W.O. zou worden doorgevoerd, alleen betrekking hebben op de studie tot het doctoraal. Van de kosten verbonden aan de verdere vorming van de assistent-onderzoekers heeft men nog geen definitieve raming willen geven, omdat over het aantal van deze assistenten nog geen beslissing is genomen. Wel is berekend, welke kosten de assistent-onderzoekers per hoofd zouden opleveren. Op grond hiervan wordt in de nota van het Centraal Planbureau 'Kwantitatieve en financiële effecten van de herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs' op blz. 4 vermeld, dat bij de aanstelling van 6000 assistent-onderzoekers van de bezuiniging die bij de studie tot het doctoraal wordt bereikt, vrijwel niets overblijft. Dat wil dus zeggen, dat er dan in feite noch wat de materiële voorzieningen betreft, noch wat personeel aangaat, mogelijkheden zouden ontstaan om de studentenstop, die nu om financiële redenen onvermijdelijk lijkt, op te heffen of te matigen. Hierbij zij opgemerkt dat een aantal van 6000 assistent-onderzoekers binnen de universitaire wereld vermoedelijk als zeer bescheiden, zo niet als duidelijk onvoldoende, zal worden beschouwd.

3. In de nota 'Op weg naar hoger onderwijs nieuwe stijl' blz. 5 schrijven de ministers 'De ondergetekenden wijzen erop, dat het niet de bedoeling kan zijn langs deze weg ruime toelatingsmogelijkheden tot universitaire examens open te stellen; de hier geschetste dwarsverbindingen hebben in de eerste plaats de bedoeling duidelijk verkeerde keuzen van studierichtingen te herstellen: het volgen van deze weg zal van de in aanmerking komende studenten zware inspanning vergen'. De ministers willen deze overgang van H.B.O. naar W.O. laten bewaken door een gemeenschappelijk orgaan vanwege de beide onderwijsinstellingen, hierbij gesteund door basisbepalingen in de wettelijke regeling. Wie in het huidige universitaire Jerusalem geen vreemdeling is, zal moeilijk het gevoel kunnen onderdrukken, dat in vele gevallen deze bewakers van de overgang niet meer zullen blijken te zijn dan papieren tijgers die moeilijk de druk van de kant van het H.B.O. zullen kunnen weerstaan. Het zal niet gemakkelijk zijn beoordelingscriteria aan te wijzen die als min of meer objectief zullen worden aanvaard en iemand rechten weigeren is op het ogenblik, met name in de hoek van universiteit en hogeschool, niet erg populair meer. Daar komt bij, dat in dit geval de nadelige gevolgen voor anderen van elk individueel geval van een gunstige beslissing niet onmiddellijk duidelijk zijn. Wil men inderdaad de overgang van H.B.O. naar W.O. beperken tot het corrigeren van 'duidelijk verkeerde keuzen' dan deed men beter de overgang naar het eind van het H.B.O. te verleggen. Men zou dan slechts diegenen moeten laten overgaan, waarvan het vrijwel zeker is dat voor hen een carrière in de wetenschap is weggelegd. Dat betekent dat men er van zou moeten uitgaan dat zij die overstappen, terecht zouden moeten komen in de groep van de assistent-onderzoekers.

Degenen die doorschuiven zou men met een speciaal programma, van bv. een jaar, zodanig moeten bijscholen, met name op theoretisch gebied, dat zij ongeveer het niveau van het nieuwe doctoraal zouden bereiken. Met werkelijk eminente en goed gemotiveerde studenten lijkt dit in het algemeen wel mogelijk. Zou men deze weg volgen, dan zou er een veel betere grond en een veel betere motivering zijn voor een kritisch-vergelijkend oordeel. Het aantal plaatsen voor assistent-onderzoekers zal vermoedelijk altijd beperkt blijven en ieder die dan tot oordelen geroepen is, weet dat hij door de één te kiezen een ander een begeerd recht onthoudt.

Het hele probleem van de overgang van H.B.O. naar W.O. zal echter moeilijk blijven zolang aan een universitaire graad een hogere salariëring en een hoger maatschappelijke prestige is verbonden dan aan een eindexamen van het H.B.O.

4. Over het financiële effect van de beoogde nieuwe planning-procedure valt nog geen zinnig woord te zeggen. Opgemerkt moge worden dat op zich zelf een betere planning nog geenszins een verlaging van uitgaven behoeft te betekenen; ze kan in principe zelfs tot stijging leiden. Wat uit het nu begonnen werk zal komen, hangt af van de doelstellingen die men wenst te realiseren en de inzichten die men zich vormt met betrekking tot de inzet van personeel en materiële middelen die nodig zijn om deze doeleinden te bereiken. Natuurlijk is het niet zó dat men zijn planning maakt en dan achteraf eens ziet hoe men dan met de financiën uitkomt. Vanaf het begin zal men bepaalde financiële grenzen in het oog moeten houden. De te verwachten financiën vormen dus mede een factor in de planning. Dit neemt niet weg, dat men in de opzet van de planning met zoveel onbekenden werkt, dat het onmogelijk is om thans reeds degenen die de planning moeten realiseren enerzijds vast te leggen op een bepaalde omvang van de beschikbare middelen en anderzijds op een bepaalde omvang van het wetenschappelijk onderwijs, met name op het aantal studenten.

De formulering van de doelstellingen van het tertiaire onderwijs, die door Mc. Kinsey is gegeven, is (overigens om begrijpelijke redenen) uitermate vaag en niet of nauwelijks operationeel te maken. Practische beslissingen omtrent hetgeen men in een bepaalde tak van onderwijs wil bereiken zullen meestal bijzonder moeilijk zijn omdat vrijwel op alle punten de bestaande programma's worden aangevochten, terwijl duidelijke denkbeelden omtrent hetgeen men wil, ontbreken.

Voor men zich inzichten kan vormen omtrent de wijze waarop personele en materiële middelen moeten worden aangewend, zal men eerst een overzicht dienen te hebben over de bestaande toestand en de daarmee bereikte resultaten. Een dergelijk overzicht, met name wat betreft het W.O., ook met betrekking tot de onderdelen, heeft niemand in Nederland. Met pogingen om zich een duidelijk beeld, te vormen, is thans een eerste begin gemaakt, maar het zal nog tijden duren voor men enigszins bruikbare gegevens over het geheel heeft. Eerst dan zal men een nieuwe koers kunnen uitzetten om daarna met de uitermate moeilijke uitvoering te beginnen. Elke schatting omtrent de tijd die zal verlopen eer de nieuwe planning-procedure als geheel zal functioneren, is een slag in de lucht, maar een schatting van ongeveer 10 jaar lijkt niet exorbitant.

De periode van onzekerheid met betrekking tot de financiële gevolgen zal dus lang duren. In de eerstkomende jaren zal daarom geen invloed van be-

tekenis uitgaan van de ontwikkeling van de nieuwe planprocedure op de aantallen studenten, die de universiteiten en hogescholen redelijkerwijs kunnen verwerken. Wat daarna de situatie zal zijn, zal men moeten afwachten.

5. N.R.C.-Handelsblad van 29-2-1971.

6. Universiteit en Hogeschool, jaargang 18, no. 3, nov. 1971, blz. 198-199.

7. Op de plaatsingsmogelijkheden voor afgestudeerden wordt in de nota 'Op weg naar hoger onderwijs nieuwe stijl' en de bijbehorende stukken niet ver ingegaan. In de nota van het Centraal Planbureau wordt op blz. 14 de mening uitgesproken, dat op lange termijn voor de beroepsbeoefenaars die universiteit en hogeschool zullen opleveren voldoende hooggekwalificeerde arbeidsplaatsen ter beschikking zullen staan. In een aantekening wordt alleen enige reserve gemaakt t.a.v. de periode omstreeks 1980, wanneer zich, althans binnen bepaalde studierichtingen, frictieverschijnselen zouden kunnen gaan voordoen. Argumenten worden voor deze veronderstelling niet aangevoerd en tot mijn spijt kan ik het optimisme dat er uit spreekt, niet delen. Men mag aannemen dat de veronderstelling van het G.P.B., mede berust op de onderzoeken, die laten zien, dat als men verschillende landen of gebieden met elkaar vergelijkt, er een zekere correlatie aan de dag treedt tussen de hoogte van het inkomen per hoofd van de bevolking en het peil van het genoten onderwijs. Nu valt in de eerste plaats op te merken, dat dergelijke vergelijkingen niet zo gemakkelijk zijn en betrekkelijk globaal moeten blijven, omdat het inkomen per hoofd van de bevolking en vooral het onderwijspeil, grootheden zijn, die niet zo gemakkelijk voor verschillende gebieden uniform zijn te bepalen. In de tweede plaats doet natuurlijk het bestaan van een correlatie nog geen uitspraak met betrekking tot het bestaan van oorzakelijke verbanden. Beide verschijnselen kunnen door een - onbekend - derde worden veroorzaakt, maar met name kan het hoge inkomenspeil ook geheel of gedeeltelijk het hoge onderwijspeil veroorzaken, in plaats van omgekeerd. Dat, vooral wat het universitaire onderwijs betreft, een hoog inkomenspeil ook in belangrijke mate oorzaak is en niet alleen maar gevolg, lijkt nauwelijks te ontkennen. Dit betekent, dat uit het bestaan van de correlatie zonder meer geenszins mag worden afgeleid, dat het universitaire onderwijs zich steeds als vanzelfsprekend betaald zal maken, d.w.z. dat demaatschappij, eveneens vanzelfsprekend, het aanbod van academisch gevormden zal opnemen, omdat de offers die zij zich daarvoor moet getroosten, ruimschoots door de materiële en niet-materiële baten die zij daarvan ondervindt, zullen worden goedgeemaakt.

Belangrijker is echter dat het verband, voor zover het bestaat, zeker niet rechtlijnig is. Niemand zal willen volhouden dat, afgezien van de kosten van de opleiding, voor alle beroepsbeoefenaars de academische opleiding, uit oogpunt van de ontwikkeling van het nationaal inkomen, de beste zou zijn. Vele toekomstige beroepsbeoefenaars zouden zelfs door een academische opleiding voor hun beroep grondig worden bedorven. Ook al zouden de lijnen van het stijgend nationale inkomen en het stijgende percentage academici over een lange periode van de ontwikkeling parallel lopen, op een bepaald ogenblik moet de lijn van het aantal academici gaan afbuigen, wil niet de lijn van het nationale inkomen een afbuiging

gaan vertonen. Er moet een bepaald optimum zijn met betrekking tot het percentage academici, ook al kan dat optimum misschien in de tijd nog wel weer enigszins gaan verschuiven. Nu kan niemand beweren dat hij precies weet waar dit optimum ligt. Het Centraal Planbureau heeft geen poging gedaan om het te bepalen. Het wil mij echter voorkomen, dat verschillende verschijnselen er op wijzen dat wij met het huidige aantal eerste-jaars dit optimum in het algemeen zeker zullen bereiken en op verschillende punten misschien overschrijden. Nader onderzoek dienaangaande is natuurlijk echter gewenst. Vermoedelijk ten overvloede, zij hieraan toegevoegd, dat in dit opzicht het aantal deelnemers aan 'higher education' in Amerika geen maatstaf vormt. Niet alleen valt daaronder vrijwel geheel hetgeen wij onder het hoger beroepsonderwijs vatten, maar zelfs een deel van de beroepsvorming, die bij ons door het middelbaar beroepsonderwijs wordt verricht; de Vocational training' op middelbaar niveau is er, vergeleken met Nederland, relatief zwak ontwikkeld. Bovendien is een deel van dit onderwijs in feite tertiair algemeen vormend onderwijs. Ook in Amerika begint men zich trouwens, naar het schijnt, af te vragen of men de grens van de ontwikkeling van het tertiaire onderwijs niet heeft bereikt.

Men heeft wel opgemerkt, dat het probleem, althans ten dele, zijn oplossing zou kunnen vinden door een lagere honorering van academici. Het hiervoor genoemde optimum zou dan hoger komen te liggen. Het is de vraag of het zo eenvoudig zou zijn langs die weg het probleem wat op te schuiven. In de eerste plaats is het zo, dat de kosten voor de samenleving van een academicus maar ten dele worden bepaald door zijn eigen salaris. Om zijn werk te kunnen doen heeft een academicus meestal een grotere of kleinere hofhouding nodig van analisten, amanuenses, rekenaars, secretaresses etc., terwijl hij verder een min of meer omvangrijke uitrusting behoeft van gebouwen, instrumenten e.d. Een verlaging van zijn salaris met een bepaald percentage zou zeker niet het aantal plaatsbare academici met hetzelfde percentage verhogen. In de tweede plaats stuit men op de moeilijkheid, dat bij een toenemend aantal academici weliswaar de groep als geheel een minder schaars artikel zou worden en daarom in theorie in 'prijs' zouden kunnen worden verlaagd, maar dat top-academici die voor de maatschappij onvervangbare diensten verrichten, een bijzonder schaars artikel zullen blijven. Het probleem, vanuit dit oogpunt gezien, is echter dat deze topmensen het ene eind vormen van een continuüm lopende van de slechtste academici naar de beste, maar met onmerkbare overgangen, zodat men nergens een duidelijke snede kan aanbrengen. Zou men werkelijk een weg weten om op een juiste en aanvaardbare manier onderscheid te maken tussen academici van uiteenlopende kwaliteit, dan zouden ook nu al de salarissen van de onderlaag, vergeleken met die van de top, vermoedelijk aanzienlijk lager liggen dan in de werkelijkheid het geval is. Te verwachten is dat, evenals nu, in de toekomst de goeden de slechten zullen blijven meetrokken.

Het voorgaande betoog heeft zich met name op de academici gericht. Ter voorkoming van misverstand zij er op gewezen, dat er m.i. nog veel en belangrijke verbeteringen in het totale onderwijspeil in Nederland zullen moeten worden aangebracht. Dit zal dan echter in de eerste plaats het geval moeten zijn voor degenen, die het tertiaire niveau niet bereiken en de nadruk zal hierbij moeten liggen op algemene vorming. Zouden er in de toekomst duidelijke mogelijkheden zijn tot verdere uitbreiding van de vorming

op het tertiaire niveau, dan zal men het ook daar vermoedelijk ook in de eerste plaats moeten zoeken in de algemene vorming en niet in de uitbreiding van de beroepsvoorbereiding via de universiteit.